

שׁוֹרֵת בְּהִלְכָה לְשׁוֹלְחַן שֶׁבֶת

מֵאֵת הַרֵב מֹשֶׁה חַיִּים חֲנוּנֵי שְׁלִיט״א

ג'ליון מס' 138

הלכות ימי בין המצרים

שלושת השבועות, שראשיתם מ - י"ז תמוז ואחריתם בתשעה באב, נקראים ימי "בין המצרים", על שם הכתוב במגילת איכה "קַל רִדְפָהּ הַשִּׁיגוּהָ בֵּין הַמְצָרִים"². ימים אלו הם ימים של צער לעם ישראל ונוהגים בהם מקצת דיני אבלות ועל צרות החורבן שהחלו בשבעה עשר בתמוז - היום בו נפרצה חומת ירושלים, ונמשכו עד תשעה באב - שבו נחרב בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.

בימי בין המצרים ישנם כמה שלבים של אבלות, וככל שמתקרבים ליום החורבן עצמו, מוסיפים יותר מנהגי אבלות, וכדלהלן:

שלושת השבועות - תחילתן בימים שבין י"ז בתמוז עד ר"ח אב שבהם נוהגים מקצת דיני אבלות על החורבן, למרות שלא הוזכר בגמרא מנהגי אבלות בימים אלו, הפוסקים למדו כן מדברי המדרש, "יומין דעקא [ימים המוכנים לפורענות], מיי"ז בתמוז עד ט' באב"³. דיני האבלות שנוהגים בהם, נוהגים גם ככל שלשת השבועות, אלא שמוסיפים באבל ככל שמתקרבים ליום החורבן בתשעה באב.

תשעת הימים - היא הדרגה השנייה של האבלות הנוהגת בתשעת הימים שמראש חודש אב עד תשעה באב, בהם יש תוספת של מנהגי אבלות יותר ממה שנוהגים בשלושת השבועות.

שבוע שחל בו תשעה באב - הדרגה השלישית שבו אסור אף להסתפר, לכבס, רחיצת הגוף, ושלא ללבוש בגדים מכובסים⁴.

תשעה באב - הדרגה הרביעית של האבלות נוהגת ביום תשעה באב עצמו, שנוהגים בו מנהגי אבלות כמו בתוך שבעת ימי האבל על מת. כמו כן במוצאי תשעה באב וכן ביום העשירי, ישנם כמה דינים וכמו שיבואר להלן בעזה"י, פרטי ההלכות והמנהגים הנוהגים בימים אלו.

תיקון חצות: מנהג טוב וכשר לכל ירא שמים לישב לאחר חצות היום באבלות על החורבן בימי בין המצרים, ויהיה מצר על החורבן וגלות השכינה⁵. ונהגו לומר תיקון רחל הנמצא בתיקון חצות⁶. ובחצות הלילה מנהג המקובלים לומר תיקון רחל ותיקון לאה (כמו כל השנה)⁷.

מי שאין באפשרותו לקרוא את כל התיקון טוב שיקרא לפחות מזמור על נהרות בבל, וכן אפשר לומר גם פסוקים אחרים אם מועילים לו להתעוררות⁸. סוף זמן תיקון חצות (ביום) הוא עד זמן מנחה קטנה, שעתיים וחצי לפני השקיעה⁹. בערב ראש חודש וכן בר"ח אב ובערב שבת, אין אומרים תיקון חצות כנודע.

הדין (כגון אבי הבן). שאר הנוכחים השומעים את הברכה, אף על פי ש"שומע כעונה", לא יכוונו לפטור פירות חדשים שיש ברשותם, שכן להם לא הותר לכתחילה לברך ברכה זו בימי החול של בין המצרים²⁰.

כיצד ינהג אדם שנטל פרי חדש בימי בין המצרים, ובשגגה בירך עליו את ברכת הנהנין? האם יברך גם "שהחיינו" או שמא יפסיד ברכה זו? וכן, האם מותר לברך "שהחיינו" על ראיית חבר חביב שלא התראה עמו שלושים יום והוא שמח בראייתו?

מי שבירך בטעות על פרי חדש: אדם שבירך ברכת "בורא פרי העץ" (או האדמה) על פרי חדש ושכח שאין לברך "שהחיינו" בימים אלו, יברך מיד גם ברכת "שהחיינו" ואז יאכל מן הפרי. הטעם לכך הוא שמאחר וכבר עומד הוא לאכול את הפרי מכוח ברכת הנהנין שבירך, מוטב שיברך גם "שהחיינו" ולא יפסיד את המצווה לברך על פרי חדש בראשונה²¹.

ראיית חבר: מי שפגש את חברו החביב עליו מאוד ולא ראהו שלושים יום, מעיקר הדין רשאי היה לברך על ראייתו ברכת "שהחיינו" גם בימי בין המצרים²². אולם, הפוסקים האחרונים כתבו כי באופן כללי בזמננו יש לברך ברכה זו בלא שם ומלכות (כלומר: "ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ללא הזכרת שם ה'), מחשש שמא אין השמחה בלבו שלמה וקיימת כפי שהייתה בדורות ראשונים²³.

'שהחיינו'¹⁴. ובפרט למי שחפץ באכילת פרי חדש יותר מפירות אחרים, אין לו לבטל מצות 'עונג שבת' בשביל מניעת ברכת 'שהחיינו' בימי בין המצרים, שאינו אלא מנהג¹⁵. כמו כן הרוצה לחדש בגד חדש בימים אלו, נכון שימתין ליום השבת, וילבשו אז לראשונה ויברך עליו 'שהחיינו'¹⁶. אולם, יש לציין כי על פי דעת רובתינו המקובלים ובראשם האריז"ל, נכון להחמיר ולהימנע מברכת "שהחיינו" אף בימי השבת שבין המצרים¹⁷.

כיצד ינהג אדם שהזדמנה לידו מצווה שהזמן גרמא (כגון פדיון הבן, ברית מילה) או פרי חדש ונדיר שלא ניתן יהיה למצוא לאחר ימי בין המצרים? האם גם במקרים אלו עליו להימנע מברכת "שהחיינו"?

על מצוה עוברת, כגון על ברית המילה שמברך אבי הבן או בפדיון הבן, מותר לברך שהחיינו ללא כל פקפוק, וכן על פרי חדש קצר עונה שחושש שלא יזדמן לו אחר כך ואי אפשר לשמרו עד לאחר ימי בין המצרים - מותר לברך עליו ברכת "שהחיינו" ולאכלו. עם זאת, אם ניתן להשהות את אכילת הפרי עד ליום השבת הקרוב מבלי שיתקלקל, נכון וטוב לעשות כן ולברך עליו בשבת¹⁸.

בעת שחלה חובה לברך "שהחיינו" (כגון במילה או בפדיון), רשאי המברך לכוון לפטור בברכתו גם בגד חדש שהוא לובש באותה שעה (עד ראש חודש אב), או פרי חדש המונח לפניו, ובכך הוא מרוויח את הברכה המותרת ממילא¹⁹. היתר זה נאמר אך ורק לאדם המחויב בברכה מעיקר

האם מותר לברך ברכת "שהחיינו" על בגד חדש או על פרי חדש בימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב? ומהו הטעם העומד בבסיס מנהג זה?

בימים אלו נוהגים שלא ללבוש בגד חדש שמברכים עליו 'שהחיינו', וכן נמנעים שלא לאכול פרי חדש שיש צורך לברך עליו 'שהחיינו'¹⁰. טעם אסור זה אינו נובע מדיני האבלות בלבד, שהרי מעיקר הדין אבל מותר בברכת "שהחיינו". אלא הטעם הוא משום שימים אלו הם ימי פורענות לישראל, אין זה ראוי ומתאים לומר עליהם את הנוסח "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". נכון להיזהר בכך עד ליום עשירי באב, שכן בית מקדשנו שרף ברובו ביום העשירי¹¹. ולכן יש להמתין עם לבישת בגדים חדשים או אכילת פירות חדשים לאחר ימי בין המצרים, כדי שלא לברך ברכת הודיה על זמן של פורענות.

דיני ימי בין המצרים מתחילים כבר מכניסת ליל שבעה עשר בתמוז, שכן על פי ההלכה היום הולך אחר הלילה. אף על פי שאיסור האכילה והשתייה בצום עצמו מתחיל רק מעלות השחר (מכיוון שאין הציבור יכולים לעמוד בתענית ארוכה יותר¹²), הרי שאר מנהגי האבלות וההימנעות מברכת "שהחיינו" חלים כבר מתחילת הלילה¹³.

האם בשבתות של ימי בין המצרים מותר לברך ברכת 'שהחיינו'?

בשבתות שבימי בין המצרים מותר לברך ברכת

18 ש"ע סימן תקנא סעיף יז, משנ"ב ס"ק קא, חו"ע עמ' קלו.
19 מועד לכל חי פ"ט אות כה, אור לציון ח"ג פכ"ה אות ג, חו"ע עמ' קלה.
20 ש"ת פלא יועץ ח"ב סימן כט, חו"ע שם.
21 ברכ"י סימן תקנא ס"ק יב, ש"ע ס"ק לח, חו"ע עמ' קלה.
22 ש"ת מטה לוי סימן ג, יעב"ץ בסידורו ח"ב עמ' רפ, חו"ע עמ' קמ.
23 שיש לחוש שאינו שמח באמת בראייתו, א"א

11 החיד"א במחב"ר סימן תקנח ס"ק ג, יוסף אומץ סימן נו, חו"ע עמ' קכט.
12 ש"ת חיים שאל שם.
13 ש"ת חיים שאל להחיד"א סימן כד, זה השלחן ח"א בהערות לאור"ח סימן תקנא, אורחות רבנו ח"ב עמ' קכו בשם הגרי"ק, הגרי"א בהליכות והנהגות עמ' 6.
14 מ"ג"א סקמ"ה, מ"ב סקצ"ח, חו"ע עמ' קכט.
15 ש"ת אבני נור סימן תסח.
16 משנ"ב סימן תקנא ס"ק מה, שעה"צ ס"ק מח.
17 ראה בכה"ח שם ס"ק רה.

נובחרו היו כל הישיבה אומרים תיקון חצות בימי בין המצרים.
7 עיין משנ"ב סימן א סק"ט שהביא חולקים בזה על פי הפשט וסוברים שמשכבי עד קומי דהיינו משבועות שאומרים שכבי עד תשעה באב שאומרים קומי אין צורך לקום בלילה, וי"א שמת"ו באב עד ט"ו אייר יקום.
8 אור לציון פכ"ה אות ו'.
9 ש"ת מעשה אליהו סימן שית.
10 ש"ע אור"ח סימן תקנא סעיף יז, ויש שכתבו שהוא חומרא יתירה משנ"ב ס"ק צח בשם הגר"א והט"ו.

1 מגילת איכה פרק א פסוק ג, רש"י שם על פי המדרש.
2 איכה א, ג.
3 איכה רבה פ"א סימן ל.
4 ומנהג אשכנז, וקצת מבני ספרד להחמיר בכל זה מר"ח אב, רמ"א סימן תקנא ס"ג, בא"ח פרשת דברים הלכה טו לגבי רחיצה.
5 משנ"ב סימן תקנא ס"ק קג, על פי בנת האר"י פ"ה שער חג השבועות פ"א.
6 מורה באבבז אות רל, כה"ח סימן תקנא ס"ק רכא, חו"ע עמ' קכה, וכן העיד הסטייפלר וצ"ל שבשיבת

האם איסור השמחה בימי בין המצרים כולל גם ריקודים ומחולות? ומה הדין בריקוד של מצווה או בתנועה קלה שאינה ריקוד?

מנהג ישראל לאסור ריקודים ומחולות החל מיום שבעה עשר בתמוז ועד לאחר תשעה באב. איסור זה נובע מחובת האבלות על חורבן בית מקדשנו, שכן אין זה ראוי להראות שמחה יתרה בימים שבהם אירעו פורענויות לעם ישראל²⁴.

תנועה שאינה ריקוד: תנועה של הליכה בסיבוב, כפי שנוהגים בקהילות מסוימות לאחר ברכת הלבנה, או הליכה קצבית עם הילדים סביב שולחן השבת, אינה נחשבת ל"מחול" האסור מן הדין. כיוון שאין כאן ריקוד של ממש אלא הליכה בלבד, הדבר מותר (בדומה לדין הליכה כזו ביום השבת).

סעודת מצווה: בסעודות מצווה שבהן הריקוד הוא חלק בלתי נפרד מן המצווה, כגון ב"שבע ברכות" שחל בימים אלו (קודם ראש חודש אב), מותר לרקוד כדי לשמח את החתן, שכן שמחת המצווה גוברת במקום זה על מנהג האבלות²⁵.

האם מותר לשמוע מוזיקה מוקלטת (דרך מכשירי שמע) בימי בין המצרים? והאם יש להבחין בין מוזיקה קצבית לבין מנגינות שקטות?

בימי בין המצרים יש להימנע מלשמוע שירים מלווים בכלי נגינה אפילו דרך הטייפ, כיוון ששמיעתן מעוררת לריקודים ומחולות האסורים בימים אלו²⁶. והמנהג להחמיר בזה אף בשמיעת מנגינות שקטות²⁷.

האם מותר לשמוע שירים וואקליים²⁸ הנשמעים ככלי זמר?

שירה בפה ללא כלי נגינה - מותר בין בתפילה או בעת הלימוד או בשבתות²⁹. בנוגע למוזיקה וואקלית, יש אומרים ששירים המבוצעים בפה בלבד, בתוספת השמעת קולות רקע בפה וללא ליווי כלי זמר - מותר לשומעים³⁰. לעומת זאת, יש האוסרים זאת, וברפרט בזמננו שמעבדים את קולות הניגון בצורה מקצועית ביותר עד שההקלטה נשמעת ככלי זמר ממש³¹. יש שכתבו שהכלל בזה הוא: אם אדם רגיל שאינו מבין במוזיקה מבחין היטב שאלו קולות אדם ולא כלי נגינה, יש מקום להקל, אך אם הדבר נשמע ככלי זמר, יש להחמיר³².

האם מותר להשמיע שירים בשמחת מצווה? ומה נקרא סעודת מצווה לגבי היתר שמיעת שירים?

בשמחת מצווה כגון: סעודות חתן וכלה בתוך שבעת ימי חופתם, או בסעודת ברית מילה ופדיון הבן, או בסעודת בר מצווה הנערכת בזמנה, וכן בסיום מסכת - בסעודות אלו מותר לשמוע שירי קודש המלווים בכלי נגינה³³. ובני אשכנז נהגו לאסור גם בזה³⁴.

נהג הנוסע בשעות הלילה המאוחרות וחושש להירדם בנהיגה, האם ראוי לשמוע שירים לעוררו?

נהג החושש שירדם בנסיעה - מותר לו לשמוע שירים, וכן אדם הנמצא במפעל או בחנות או

באוטובוס ומשמעים שם שירים, אינו חייב לצאת או לאטום את אוזניו, כיון שקי"ל לא אפשר ולא מכיון מותר³⁵. כמו כן הרגילים לעשות התעמלות או הליכה לפי קצב הנגינה, יכולים להמשיך בכך עד ראש חודש אב כיון שכל מטרת השירה היא רק לעודד את הקצב, אך נימכו את הווליום ככל האפשר³⁶. וכן הממתין לשיחה בטלפון ושומע מנגינה עד העברת השיחה, אין בזה איסור כיון שאינו שומע להנאתו. וכן מותר לשמוע מנגינה של הפלאפון בשעת מנוחה ואין צריך לשנותו, כיון שאין כלל כוונה להנאה מהשיר אלא להתעורר. ומטעם זה בעל חנות הרוצה להדליק לקונים מוזיקה שקטה ברקע, כדי להנעים לקונים את השיחה והקניה בחנות, יש להתיר זאת, אך יותר ראוי שלא להורות להקל בזה בפרהסיא³⁷.

האם מותר לגנות בגני ילדים, למדריכות בקייטנות או להורים בביתם להשמיע מוזיקה ושירים לילדים קטנים בימי בין המצרים?

מותר לגנות להשמיע מוזיקה ושירים לילדים קטנים בגן הילדים או במסגרת קייטנה, כחלק מהפעילות השוטפת והעסקת הילדים. מכיוון שקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך אינם חייבים במנהגי אבלות אלו, וצורכיהם נחשבים כצורך גדול. אף על פי שהגנת שומעת את המוזיקה בעל כורחה, אין בכך איסור, שכן היא עסוקה במלאכתה ואין כוונתה לשמיעה לא תענוג ושמחה אלא לצורך ניהול הגן והעסקת הילדים.

כל ההיתר נאמר בילדים קטנים ממש. אולם, ברגע שהילדים מגיעים לגיל חינוך - דהיינו גיל שבו הם מסוגלים להבין את עניין החורבן ולהשתתף במידת מה באבלות על ירושלים (בסביבות גיל תשע עד עשר, לפי הבנת הילד) - אין להשמיע להם שירים המלווים בכלי נגינה בימים אלו כיון שאנו מחויבים להנכסם³⁸.

האם מותר לקנות וללבוש בגדים חדשים בימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב? והאם יש הבדל בין בגדים פשוטים לבגדים חשובים הטעונים ברכת "שהחינו"?

מיום י"ז בתמוז ועד ראש חודש אב: בתקופה זו מותר מעיקר הדין לקנות בגדים חדשים. עם זאת, יש לחלק בין סוגי הבגדים לעניין הלבשה והברכה, בגדים שאינם חשובים: כגון חולצות, מכנסיים, בגדי זיעה או נעליים (שאין מברכים עליהם "שהחינו") - מותר לקנותם ומותר ללבושם לראשונה אף בימי החול. בגדים חשובים: כגון חליפה או מעיל (שמברכים עליהם "שהחינו") - מי שנוהג לכרך רק בשעת הלבשה³⁹, ראוי לקנותם בימים אלו, אך ימתין עם לבישתם לראשונה ובשבת ילבש את הבגד ויברך "שהחינו" כדת וכדין⁴⁰.

מראש חודש אב ועד תשעה באב: מראש חודש אב ואילך מחמירים יותר, ואסור לקנות בגדים חדשים כלל, אפילו אם אין בכוונתו ללבוש אותם אלא לאחר תשעה באב⁴¹.

חתן וכלה שמועד חתונתם נקבע מיד לאחר ט' באב, מותרים לקנות בגדים לחתונה אפילו לאחר ר"ח אב כיון שקנייתם היא לצורך מצווה⁴². אך כל זה בלבד שלאחר ט' באב לא יהיה בידם מספיק

זמן לקנות, אבל אם יהיה להם זמן לקנות לאחר ט' באב - אין להקל⁴³.

האם מותר לרכוש רהיטים חדשים לבית או מכונית חדשה בימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב? והאם יש לחלק בין קנייה לצורך חיוני לבין קנייה המיועדת להנאה ולרווחה בלבד?

בדין קניית חפצים וכלים חדשים בימים אלו, יש להבחין בין צורך ממש לבין מותרות ושמה. רהיטים וכלי בית: מותר לקנות רהיטים הנצרכים לבית (כגון מיטות, ארון או שולחן שחסרונם מורגש), שכן אין בקנייה זו שמחה יתרה האסורה בימים אלו, אלא השלמת צורכי הבית בלבד.

לגבי מכונית חדשה: מי שזקוק למכונית לצורכי עבודתו או לנסיעות בסיסיות והכרחיות, ראוי לקנותה בימי בין המצרים. אולם אם הקנייה נועדה להרווחה בעלמא או לטיולי רשות, ראוי להימנע מכך בימים אלו.

מכל מקום, אם נזדמנה לאדם עסקה במחיר זול במיוחד, והוא חושש שלאחר תשעה באב יתייקר המחיר או שההזדמנות תחלוף - מותר לו לקנות את המכונית אף לצורך נוחות, שכן אין אדם חייב להפסיד ממון בשל מנהגי האבלות⁴⁴.

האם ישנם דברים שמהם יש להימנע בימי בין המצרים בשל חשש סכנה המיוחד לימים אלו? ומהו הגדר של הליכה "יחיד" לעניין זה?

מ"ז בתמוז ועד תשעה באב, יש להקפיד שלא ללכת יחיד מד' שעות ועד ט' שעות ביום (בשעות זמניות)⁴⁵. הטעם לכך לפי שאז שולט מזיק הנקרא "קטב מריירי"⁴⁶. ויש לחוש לכך דווקא במקום שאינו מעבר לרבים, וכגון המתבודדים או המטיילים ביערות ביחידות, אבל ללכת במקום שרגילים ללכת בהם בני אדם, אין זה נחשב כ"יחיד" ולכן צריך להקפיד בזה⁴⁷.

קביעת ניתוח וטיפול רפואי, האם מותר בימים אלו?

כיון שימים אלו ימי סכנה, יש להיזהר במשנה והירות שלא לעשות דברים מסוכנים, ואין להכות התלמידים בימים הללו⁴⁸. כמו כן, ניתוח מתוכנן שאינו ניתוח חירום ופיקוח נפש, וכן טיפול רפואי שסובל דיחוי יש להימנע מלעשותו בימים אלו משום סכנה (כדין הכאת התלמידים), ויש לנסות להקדימו או לאחרו לאחר ט' באב, אמנם אם צריך לבצעו מיד אין לחוש, ושומר מצווה לא ידע דבר רע, שמקיים מצות בזה 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'⁴⁹.

האם מותר ללכת לבריכה בימים אלו?

מעיקר הדין מותר ללכת בימי בין המצרים לים או לבריכה, שאין לנו אלא דברי הפוסקים כמה שכתבו להיזהר שלא לילך יחיד, ושלא להכות התלמידים ולא יותר מזה, אולם בימים אלו צריך משנה זהירות משאר ימות השנה שלא להיכנס למקומות שיש בהם סכנה, כמו מים עמוקים ומערה בולות⁵⁰. כמו כן אין לעשות דברים מסוכנים, כמו הליכה בצוקים מסוכנים, טיולי ג'יפים וכיוצא במחשש סכנה⁵¹.

35 פסחים כה; רמב"ם הל' מאכא"ס יד, יד, הגר"ח קניבסקי בנרות המועדים עמ' ג.
36 הגר"ח קרליץ, הגר"מ משה שאול קליין ע"פ הגמ' בסוטה מה. ומרא דנגדי שרי. ופרש"י שאינו אלא לזרום במלאכתם.
37 אחרונים.
38 ש"ע סימן תקנ"א ס"ד ובמ"ב ס"ק ע, אג"מ ח"ד סימן כא. וע"ע בתו"ע עמ' קנח.
39 ראה בכזה"ח סימן רב אהל.
40 משנ"ב שם ס"ק מה, תו"ע עמ' קלד.
41 ש"ע סימן תקנ"א סעיף ז, וסעיף ז, משנ"ב ס"ק מה, כזה"ח ס"ק פח, תו"ע עמ' רח, אור לצי"ן ח"ג פכ"ו ח"ב, ומדובר בחתן וכלה שלא קיימו עדיין מצות פרייה ורבייה. משנ"ב ס"ק יד, תו"ע עמ' קסז.
42 מחצה"ש ס"ק ח, נטעי גבריאל פל"ב סי"ג.

המעניק לה נפח של תזמורת מלאה.
29 אג"מ ח"א סימן קסז, אורחות רבינו ח"ב עמ' צה. תו"ע עמ' קנא, קנד אור לצי"ן ח"ג עמ' רלה.
30 שו"ת אגרות משה ח"א סימן קסז, אורחות רבינו ח"ב עמ' צה. תו"ע עמ' קנא, קנד אור לצי"ן ח"ג עמ' רלה. ילקוט יוסף עמוד תמה, כל שאין זה מביא לידי ריקוד ומחול.
31 שבת הלוי ח"ח סימן קכו, או נדברו ח"ח סימן נח, צ"א חט"ו סימן לג אות ב', ואפשר שאף המקילים, לא דיברו בזמננו בהקלטה מקצועית הנשמעת ככלי זמר.
32 הליכות מועד עמוד תלט.
33 החיד"א בחיים שאל ח"א סימן כא, שכנה"ח סימן תקנ"א הנ"ל, אות לג, תו"ע עמ' קנא.
34 שבת הלוי ח"ג סס"ו ס"א, אורחות רבינו ח"ב עמ' קכה, אבני ישפה ח"א סימן קיג בשם הגרש"א.

בוטשאטש סימן רל ס"ד, כה"ח סימן רכה סק"ו, הגרש"ו אויערבך הליכות שלמה תפלה פכ"ג ס"ב.
24 מג"א סימן תקנ"א ס"ק; משנ"ב ס"ק טז, בא"ח ס"ה, בחו"ע שם, אור לצי"ן ח"ב פכ"א אות ב'.
25 שו"ת משנה הלכות ח"ו סימן ק"ט, שו"ת להורות נתן ח"ו סימן מ"ט.
26 שו"ת פני אהרן אפשטיין סימן נב, אג"מ ח"ד סימן כא אות לו, יחוד"ח ח"ו סימן לד.
27 אויערבך הליכות שלמה מועדי השנה ניסן אב פי"ד הע' ה, הגר"ש אלישיב בס' כל המתאבל עמ' 6, ילקו"ע עמ' ריא.
28 מוזיקה וואקלית היא יצירה מוזיקלית המופקת באמצעות קולו של האדם בלבד, ללא שימוש בכלי נגינה. בשיטה זו, הומומים משמשים כפיהם ובגרונם כדי לחקות צלילים של כלי נגינה (כגון קולות בס או כלי הקשה), ולעיתים ההקלטה עוברת עיבוד אלקטרוני

44 שו"ת אגרות משה ח"ג סימן פ, תו"ע עמ' קסט.
45 ש"ע אורח"ח סימן תקנ"א סעיף ז, ביאור הלכה ד"ה צריך.
46 מדרש שוחר טוב תהילים פרק צא, ילקוט שמעוני שם.
47 עיריה"ש שם סל"ט, תו"ע עמ' קכו בהע' בשם התעוררות תשובה ח"ב סימן צו.
48 ש"ע סימן תקנ"א סוף סעיף י"ח, משנ"ב ס"ק ק"א.
49 תו"ע עמ' קכה בשם הרבי מליבאוויטש, וכן הובא בשם הגר"ש אלישיב, ובע"ז הובא בשם הגר"ש וואנר שליט"א בקובץ מבית לוי עמ' כ"ה.
50 תשובות והנהגות ח"ב סימן רס"ו, שו"ת אור לצי"ן ח"ג פכ"ה ח"ה, הגרש"ו בהליכות שלמה פי"ד ח"ה הע' ז, הגר"ש וואנר בקי' מבית לוי עמ' כב, אורחות רבינו ח"ב עמ' קסט.
51 ראה במקור חיים סי"ד.